

1.01
Prejeto 2. 10. 2014

UDK: 328(497.1)"1918/1941"

Jure Gašparič*

Parlamentarna razprava v prvi Jugoslaviji

IZVLEČEK

Avtor v prispevku analizira ključne značilnosti parlamentarne razprave v Narodni skupščini Kraljevine SHS/Jugoslavije. Pri tem izhaja iz teze, da je bila razprava javno zrcalo parlamenta in točka, skozi katero je moč sklepati o zaznavi problemov v državi in siceršnjih demokratičnih standardih. V prispevku najprej predstavi parlamentarna (poslovniška) pravila, nato značilnosti proračunske razprave, v nadaljevanju pa se posebej posveti »nevralgličnim momentom« – uporabi neparlamentarnih izrazov, prekinitvam sej, »kravalu«. Ti so bili osrednji razpoznavni znak parlamenta. Prispevek zaključí z analizo razprave v tridesetih letih, ko je bila parlamentarna demokracija po formalni in vsebinski plati okrnjena.

Ključne besede: Jugoslavija, politika, parlament, parlamentarna demokracija

ABSTRACT

PARLIAMENTARY DISCUSSION IN THE FIRST YUGOSLAVIA

In the following contribution the author analyses the key characteristics of the parliamentary discussion in the National Assembly of the Kingdom of SHS / Yugoslavia. He builds on the thesis that the discussion was the public mirror of the parliament and the aspect which allows us to make conclusions about how the problems in the state were perceived as well as about the general democratic standards. The article first presents the parliamentary (procedural) rules, then describes the characteristics of the budgetary discussion, and finally focuses specifically on the »critical moments« – use of non-parliamentary expressions, interruptions of the sessions, and disturbances. These were characteristic of the parliament. The contribution concludes with the analysis of the discussions taking place in the 1930s, when the formal and substantive aspects of parliamentary democracy were limited.

Key words: Yugoslavia, politics, parliament, parliamentary democracy

---

* Dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; jure.gasparic@inz.si

---

»Kraval« v skupščini

V zadnjih dneh marca 1924 je beograjska skupščina v sklopu proračunske razprave obravnavala budžet Ministrstva za ustavotvorno skupščino in izenačenje zakonov. Delokrog ministrstva je bil na načelni ravni izjemno pomemben, saj je v Kraljevini SHS ob njenem nastanku veljalo pet različnih zakonodaj. T. i. ministrstvo za konstituantno je tako nedvomno bilo ena prvih front nastajajoče države, toda v praksi se je izkazalo za povsem »sterilno«. Učinka ni bilo. V državi je še zmerom veljalo pet zakonodaj, vse pristojnosti in »inventar« ministrstva pa so po besedah poslanca Ivana Vesenjaka sestavljali minister, njegov tajnik, ministrov avtomobil in uradni prostor. Smiselnost njegovega obstanka je bila v političnih krogih vse bolj vprašljiva. Nič čudnega torej, če si je prvi govornik o tej temi, poslanec Svetozar Đorđević, dovolil spomniti kolege poslance, da jih je veliko svojim volivcem obljubilo ukinitve »popolnoma nepotrebne« ministrstva.¹ Ciljal je na poslance vladne večine, ki pa njegovih besed niso sprejeli ravno dobrohotno. Nasprotno, v skupščini se je med Đorđevićevim govorom razbesnel pravi vihar ...

V vsesplošnem trušču se je najprej jasneje zaslilo poslanca Alekso Žujevića, kako je vpil o umorih Ljubisava Simića in Radomira Paljevića, dveh predsednikov občin, ter govorniku zabrusil: »Ti si ortak ubica!« Đorđević mu ni ostal dolžan. Poslal ga je »u Kosmaj« in v še večjem hrupu pribil: »U ludu kuću ćeš ti da završiš na Guberevcu!« Žujević je spet ponovil, da je govornik »ortak ubica«, ta pa je bistroumno odvrnil: »Tebe je Bog kaznio, ali te nije dokusurio.« Obči kraval je postajal neznosen, slišalo se je samo še Žujevićev vzklik »Kukavico jedna«, preden je podpredsednik skupščine Ljuba Bakić poslance vljudno prosil, da se umirijo. Dvorana je zares utihnila in Đorđević je lahko nadaljeval s svojim proračunskim govorom ter ga z nekaj medklici in lastnimi vložki (»Ako te uhvatim jedanput, ja ću te naučiti pameti.«) tudi končal.²

Nedvomno se ekscesna »izmenjava mnenj« med poslansko tovarišijo beograjske skupščine, ki ni imela prav veliko skupnega z obravnavano točko dnevnega reda in sploh s proračunom, gotovo zdi zabavna in lahkotna marginalija. Vesela zgodba pač, ki pa vendarle dobro pokaže lastnosti politične debate tedanjega »hrama demokracije«. Najprej zato, ker opisani primer ni bil osamljen, temveč je sodil k rednim in ustaljenim parlamentarnim ritualom, drugič pa zato, ker kaže vlogo in (ne)moč skupščinskega (pod)predsednika. Po predsednikovi (sicer pozni) intervenciji je hrup prenehal.

Prav ta dva momenta lahko razberemo tudi iz zaskrbljenega govora poslanca Nikodija Miletića, ki mu za ugled in storilnostno sposobnost državnega parlamenta očitno ni bilo vseeno. Miletić je že aprila 1922 ugotovil, da je »kod nas u ovo poslednje vreme izbila jedna vrlo neugodna i vrlo ružna pojava, koja preti da se udomači u Skupštini. Ta je pojava takva da ona remeti red i onemogućava slobodno iskazivanje

---

¹ Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SBNSKSHS), mar-rec 1924, str. 578–579.

² Prav tam.

pri glasanju i što je jo gore – od skupštinske sale stvori jedno vašarište gde mu se ne zna ni reda ni kraja ...».³ V mladem zakonodajnem telesu Kraljevine SHS je po njegovem vse prevečkrat vladal nered, kjer so v vsesplošnem hrupu poslanci s številnimi medklici motili pogosto žaljivega in nekonstruktivnega govornika. Skupščinskega predsednika Ivana Ribarja je zato povsem utemeljeno povprašal, če misli taki praksi storiti konec. Ugledni Ribar je s poslančevu ugotovitvijo soglašal in mu dejal, kako se on s svojega mesta že zelo dolgo bori, da bi uvedel red, in »neprestano« poziva poslance k ustreznemu obnašanju – k obnašanju, kot ga zahteva »dostojanstvo skupščine«.

Ribarjevo sklicevanje na »dostojanstvo« seveda nikakor ni bilo del prazne politične retorike, temveč posledica golega dejstva, da je v jugoslovanskem parlamentu, tako kot v vseh drugih sodobnih parlamentih, veljala poslanska »svoboda govora«, zavarovana z imuniteto. Za besede in dejanja, ki jih je poslanec izrekel na skupščinski seji, ni bil nikomur nikdar odgovoren, razen sami skupščini. Torej ... poslanec je lahko veselo razpredal svoje globoke misli, navrgel kako bistroumno opazko kolegu ... A če so poslanci (tudi nehote) v žaru politične debate za narodov blagor prešli meje »dostojanstva«, predolgo in neproblemsko govorili, je bilo delo parlamenta ohromljeno. Kot posledica svobode izražanja v parlamentu so se zato oblikovala parlamentarna pravila, ki jih je uporabljal in tolmačil skupščinski predsednik.

Parlamentarna pravila

Potreba po pravilih, ki naj bi jim sledil parlament pri svojem delu, je stara toliko kot prve ideje o prvih protoparlamentih. Množica ljudi, ki se je sestala, razpravljala in odločala, je seveda morala osmisлити določene norme, sicer bi se smisel parlamenta izgubil v kakofoniji zvokov gorečih parlamentarcev. Srednjeveški angleški parlament je sprva sledil pravilom sodnega procesa, iz katerega so se sčasoma in postopoma razvila specifična pravila dela parlamenta. V glavnem so uravnavala in varovala svobodo govora, avtonomijo poslancev in parlamenta ter seveda zagotavljala razumno, enakopravno in vodeno razpravo. Ta naj bi končno transparentno in vsestransko peljala k sprejetju določene odločitve.⁴

Vprašanje, kakšna naj bodo parlamentarna pravila, zbrana v t. i. poslovniku, in zlasti, kdo naj pravila sprejme, je bilo v modernem parlamentarizmu na tem prostoru pogosto prvovrstno politično vprašanje. Ko so se po ponovni vzpostavitvi ustavnosti v stari Avstriji novi poslanci maja 1861 sešli na svoji prvi seji, jih je na njihovih klopah čakalo presenečenje – državnozborni poslovnik, ki ga je že v naprej pripravila vlada. Vsebinsko se je zgledoval po poslovniku, sprejetem decembra 1848 v kromeriškem parlamentu, in je torej tudi simbolično nakazoval pot nazaj v nasilno končan parlamentarizem. Toda poslanci ga temu navkljub niso sprejeli za svojega, določili so

---

³ Ilija A. Pržić: Poslovnik Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca sa objašnjenjima iz parlamentarne prakse i zakonskim odredbama. Beograd 1924 (dalje Pržić, Poslovnik sa objašnjenjima), str. 190.

⁴ Jan Wintr: Česká parlamentní kultura. Praha 2010 (dalje Wintr, Česká parlamentní kultura), str. 24–26.

mu status začasnega dokumenta. Zmotilo jih je zlasti dejstvo, da jim je vlada želela poslovnik oktroirati in tako že v začetku krepko poseči v avtonomijo parlamenta. V naslednjih mesecih so nato svoj poslovnik izdelali in sprejeli sami.⁵

Ravnanje dunajskih poslancev leta 1861 je bilo povsem v duhu tedaj aktualne ideje konstitucionalizma in predstav o položaju in vlogi parlamenta; predstav, ki so še zmerom aktualne. Parlament kot predstavniško telo je namreč bil (in je) zamišljen kot samostojna in od drugih državnih organov kar najbolj neodvisna institucija. Skozi parlamentarno zgodovino se je problem (ne)odvisnosti v politični praksi največkrat izražal ravno v odnosu do vlade. Četudi je bila formalno parlamentu enakovpravna, je navadno bila politično močnejša. Parlament je zato nujno potreboval (in potrebuje) avtonomni položaj, da je lahko izvajal (in izvaja) svoje funkcije. Kako se bo pri tem organiziral, kako posloval, po kakšni poti sprejemal predpise ..., je skozi zgodovino vse bolj postajala izključno njegova lastna stvar, področje izrazite parlamentarne avtonomije.

Po oblikovanju prve jugoslovanske države so poslanci Začasnega narodnega predstavništva uporabljali poslovnik srbske Narodne skupščine, poslanci prvega pravega (voljenega) parlamenta – ustavodajne skupščine – pa so se kot de ja vu srečali s podobno poslovniško situacijo kakor njihovi dunajski kolegi pred več kot pol stoletja. Po predlogu ministra za konstituento Lazarja Markovića naj bi namreč začasni poslovnik za ustavodajno skupščino predpisala kar vlada. Ministrovo pojasnilo je bilo praktično; taka ureditev je smiselna zato, da bi skupščina lahko čim prej začela z delom. Kljub številnim ugovorom je bil vladni predlog na koncu le delno spremenjen.⁶ Po sprejeti dikciji se ministrski svet »pooblašča, da sporazumno z odborom za volilni zakon po kraljevi uredbi predpiše začasen poslovnik za ustavotvorno skupščino, ki bo veljal, dokler ga ustavotvorna skupščina sama ne izpremeni ali ne sklene drugega«. ⁷ Toda naposled tudi tako sprejeta procedura ni bila spoštovana. Vlada je poslovnik sprejela brez soglasja odbora za volilni zakon – torej nezakonito – zgolj štiri dni pred prvim zasedanjem novoizvoljene ustavodajne skupščine.

Zaradi načina sprejetja poslovnika, še bolj pa zaradi njegove vsebine in dejstva, da je vlada s predpisovanjem poslovnega reda skupščini okrnila njeno suverenost, se je ta tema znašla v središču uvodnih parlamentarnih debat in je nato še nekaj časa zaposlovala poslance.⁸ Opozicija je v prvi vrsti poudarjala, da nezakonito vsiljen poslovnik onemogoča resno skupščinsko delo in nadzor nad vlado, omejuje svobodo

⁵ Janez Cvirn: Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v habsburški monarhiji. Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918). Ljubljana 2006 (dalje Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma), str. 215.

⁶ Neda Engelsfeld: Poslovnik ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1921. godine. V: Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu = Recueil des travaux de la Faculte de droit de l'Universite de Zagreb = Collected papers of the University of Zagreb Law School, 1994, št. 4 (dalje Engelsfeld, Poslovnik Ustavotvorne skupštine), str. 391–393.

⁷ Uradni list deželne vlade za Slovenijo, 106/1920, Zakon o volitvah narodnih poslancev za ustavotvorno skupščino kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

⁸ Josip Hohnjec: O ustavi naše države. V: Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Ljubljana 1928, str. 308.

razprave in v naprej predvideva monarhično državno obliko. Anton Korošec, prvi slovenski politik in načelnik SLS, pa je v imenu Jugoslovanskega kluba še zahteval, da bi v poslovnik uvrstili člen, ki bi za izglasovanje ustave predpisal dvotretjinsko večino poslancev. Toda zahteve opozicije niso bile uveljavljene. V novem poslovniku, ki ga je skupščina potem sicer sama sprejela januarja 1921, so bile le malenkostne spremembe.⁹

Po sprejetju vidovdanske ustave, ko se je Ustavodajna skupščina prelevila v klasično zakonodajno skupščino, so poslanci pristopili k izdelavi novega poslovnika. Imenovali so poseben odbor pod predsedstvom advokata Čede Kostića in za poročevalca postavili izkušenega politika Ninka Perića. Odbor je izdelal celovit načrt, zbral ločena mnenja in jih predložil skupščini, ki je po obsežni razpravi 2. marca 1922 končno sprejela Poslovnik Narodne skupščine. V naslednjih letih je bil nato večkrat spremenjen, najbolj korenito v tridesetih letih, po razglasitvi t. i. oktroirane ustave, a je strukturno v temelju vseboval večino standardnih poslovnških poglavij in rešitev.¹⁰ Urejal je postopek konstituiranja, določal besedilo poslanske prisage, podrobno opredeljeval zakonodajni postopek, sestavo parlamentarnih odborov in način glasovanja, razčlenjeval pravico parlamenta do interpelacij, anket in preiskav ter določal pravila razprave.¹¹

* * *

Parlamentarna razprava je bila (ob glasovanju) osrednja lastnost in razpoznavni znak slehernega parlamenta. Tedaj so se zvrstili medsebojni besedni spopadi, nizali argumenti, navajali primeri ... Suhi predlog zakona ali drugega akta, prej očiščen vsega odvečnega, je postal naenkrat predmet obsežnih obrazložitev in vsestranskih analiz. Prav zato je bila razprava velikokrat zrcalo parlamenta in sploh tista točka, skozi katero je moč sklepati o zaznavi problemov v državi in siceršnjih demokratičnih standardih. Zdi se, da je njen izplen velik in bogat, četudi je pogosto v naprej znan in predvidljiv. Kakor naj bi se izrazil že britanski politik 19. stoletja Richard Cobden: »V tej zbornici sem slišal že veliko besed, zaradi katerih bi ljudje potočili solzo – nikdar pa nisem slišal besede, ki bi spremenila izid glasovanja.«¹² Parlamentarna razprava je tako že v 19. stoletju bila dobrodošla in zanimiva, a v glavnem ni vplivala na odločanje poslancev. Kakšen je torej bil njen smisel?

Prav takšen kot je še danes – razprava je v prvi vrsti služila predstavitvi argumen-

⁹ Več o poslovnški debati Engelsfeld, Poslovnik Ustavotvorne skupštine, str. 394–406 in Branislav Gligorijević: Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929). Beograd 1979 (dalje Gligorijević, Parlament i političke stranke), str. 89–94.

¹⁰ Poslovnik Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Beograd 1922; Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine 80/1931, Zakon o poslovnem redu v narodni skupščini; 82/1931, Zakon poslovnem redu v senatu.

¹¹ Pržić, Poslovnik sa objašnjenjima in Slobodan Jovanović: Ustavno pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Beograd 1924 (dalje Jovanović, Ustavno pravo Kraljevine SHS), str. 158–174, 192–196, 282–289.

¹² Nav. po: Wintř, Česká parlamentní kultura, str. 18.

tov za in proti sprejetju neke politične odločitve. V sodobnih parlamentih je imela (in ima) redko »kreacijsko« funkcijo, redko dejansko pripelje do odločitve, njen temeljni namen je »legitimacijski«. V demokratični družbi mora namreč biti vsaka odločitev (zlasti vsak zakon) ustrezno obrazložena in s tem legitimirana, pri čemer pa ni nepomembno, kako se sam legitimacijski proces odvije. Ta mora steči v svobodnem okolju, javno, pred predstavniki ljudstva; odviti se mora po jasnih pravilih, ki omogočajo učinkovito konfrontacijo argumentov in celovit pogled v razsežnosti neke odločitve. Retorične sposobnosti govornikov, besedni in poslovniški triki ter iskrivost nastopov so pri tem vsekakor pomembni, vendar nikakor ne odločilni. Razprava je v prvi vrsti simbolični in stvarni prikaz in dokaz procesa, ki je stekel do sprejetja neke politične odločitve.¹³

V dunajskem parlamentu v času habsburške monarhije so poslanci zmerom morali govoriti na pamet, pri čemer so si za govornico sledili v zaporedju govornik za predlog – govornik proti predlogu – govornik za – govornik proti ... Tudi znani nekajurni filibustrski govori so bili govorjeni na pamet, poslanec si je lahko pomagal le z opomnikom, kamor si je zapisal kakšno številko ali detajl. Smisel govorjenja na pamet je po eni strani temeljil v prepričanju, da le živa beseda v ustnem postopku izmenjave mnenj lahko pripelje do odločitve (kar ustreza kreacijski funkciji razprave), po drugi strani pa so osmišljevalci habsburškega parlamentarizma v tem videli garancijo za poslansko svobodo in avtonomijo. Kajti poslanec, ki govori in utemeljuje neko zadevo nekaj časa na izust, tako tudi misli, če bi govor prebral, pa bi lahko menil drugače. Nekdo bi mu ga lahko napisal in ga »vodil« skozi parlamentarno proceduro.¹⁴

Podobno kot dunajski poslanci so smisel razprave razumeli tudi poslanci stare srbske skupščine in posledično so se podobna pravila uveljavila v jugoslovanskem parlamentu. Govorniki so se morali izmenjevati v zaporedju za – proti – za – proti ..., svoje govore so morali časovno omejiti (na sicer velikodušnih uro in pol za predstavnike poslanske skupine in uro za ostale poslance v načelnem pretresu in uro za predstavnike skupin in pol ure za poslance v specialni debati), predvsem pa so morali paziti, da so se vsebinsko strogo držali točke dnevnega reda. Govoriti so morali na pamet. V poslovniku je bilo posebej zapisana tudi omejitev, po kateri ni bilo dovoljeno razpravljati o nikogaršnji zasebnosti (!).¹⁵

Takšna so bila tedaj pravila; po vsebini in duhu moderna in praktična, predvsem pa povsem primerljiva s poslovniki in ureditvami v številnih drugih evropskih parlamentih. Toda skupščina je kljub temu vse prevečkrat bila »jedno vašarište«, sredina, ki je odstopala od zamišljenega parlamentarnega ideala. In pri tem to, da se poslanci v praksi pogosto niso držali dnevnega reda, da so govorili tjavendan in da so govore včasih brali, niti ni bilo najbolj problematično.¹⁶ V parlamentu so bili prisotni še veliko bolj razkrajajoči trenutki.

¹³ Prav tam, str. 18–23.

¹⁴ Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma.

¹⁵ Pržić, Poslovník sa objašnjenjima, § 38, 40, 43.

¹⁶ Pržić, Poslovník sa objašnjenjima, str. 125–126. Ko je marca 1931 poslanec bral govor, je skupščina vzrojila »ne sme čitati«. Poslanec je opravičujoče dejal, da si le »ispomaže«. – SBNSKJ, 5. 3. 1932.

Proračunska razprava

Skupščinske debate, ki so trajale najdlje in bile v povprečju najbolj kritične, a tudi najbolj stvarne in problemske, so bile tiste, ki so zadevale državni proračun. Pretres proračuna je potekal po partijah (postavkah), kar pomeni, da je opozicija lahko secirala delo vsakega ministra posebej.¹⁷ Razprave o proračunskih ekspozicijah ministrov so velikokrat spominjale na interpelacije, saj so opozicijski poslanci ostro opozarjali na probleme v posameznem resorju, dokumentirali napake, videli korupcijo ... in za vse skupaj seveda krivili politično odgovornega ministra oz. kar celo vlado. Pogosto so poslanci imeli na voljo zares veliko raznovrstnega materiala. Že v Začasnem narodnem predstavništvu, ki je razpravljalo o proračunskih dvanajstinah, je predsednik vlade Stojan Protić potarnal, kako se »govori od dva sata, u kojima se tretira celokupna vladina politika i u kojima se tretiraju poslovi svih resora, nikad se u debati o dvanaestinama ne drže.«¹⁸ Poslanci so si za razpravo vselej vzeli veliko časa, največkrat ves poslovniško dovoljeni čas – dva meseca. Proti koncu roka so običajno pohiteli, kakor leta 1924, ko so prisluhnili apelu predsednika Ljube Jovanovića: »Ovaj se posao može svršiti samo tako, ako mi budemo uredno dolazili, ako budemo uredno počinjali sednice i uz to skraćivali debatu.«¹⁹ Proračuni, četudi pogosto nerealizirani in planirani v utopični ekonomski realnosti, so tudi eden najpomembnejših političnih dokumentov, ki jih je skupščina po vrsti sprejemala. Poleg zelo počasi nastajajoče jugoslovanske zakonodaje so zagotavljali vsaj približno spodobno funkcioniranje države.

K proračunu je zmerom sodil tudi t. i. finančni zakon. To je bil nekakšen zbir števil in najrazličnejših ministrskih sklepov, vladnih uredb ter drugih aktov, ki so potrebovali proračunsko pokritje. Od leta 1922 dalje – od prve proračunske razprave po sprejetju ustave – se ga je prijelo šaljivo ime »omnibus«. Nanj so namreč »skočili« številni posamezniki, ki so k potrebam države pristavili svoj lonček. Finančni zakon je bil tako kaotičen, da pogosto tudi samim ministrom ni bil jasen in ti niso znali odgovoriti na konkretna vprašanja v parlamentu. Pravi »gospodarji« finančnega zakona so bili visoki uradniki, načelniki uradov, šefi kabinetov ... Za drobno protiuslugo so zmogli v finančni zakon spraviti (skoraj) vse. Nekateri primeri protekcionističnih absurdov so sicer pogosto privreli na dan, zlasti takrat, ko so bili vanje vpleteni ministri ali poslanci. Znani poslanec radikalne stranke Stevan Janković je tako v finančni zakon »proturio« tolmačenje, po katerem je postala srednja gozdarska šola v francoskem Nancyju, ki jo je za časa prve svetovne vojne končal njegov sin Đura, adekvatna beograjski Kmetijsko-gozdarski fakulteti.²⁰ »Gozdar« Đura je lahko postal višji državni uradnik in odprla so se mu vrata v politiko. Bil je poslanec, v vladi Milana Stojadinovića leta 1935 celo minister; najprej brez portfelja, kasneje

---

¹⁷ Pržić, Poslovnik sa objašnjenjima, § 66.

¹⁸ Pržić, Poslovnik sa objašnjenjima, str. 153.

¹⁹ Prav tam, str. 154.

²⁰ Ivan Ribar: Politički zapisi. Beograd 1948 (dalje Ribar, Politički zapisi), str. 48–49.

seveda za gozdove in rude. V vsedrjavni stranki JRZ je napravil kariero; postal je šef propagande,²¹ samooklicani jugoslovanski Göbbels. Vse zahvaljujoč očetu in vsemogočnemu finančnemu zakonu. Po letu 1941 je podpiral generala Milana Nedića in njegovo kvizlinško vlado.

Da je bilo proračunsko gradivo zahtevno in obsežno, razprava pa težka, ostra in naporna, priča detajl s prve proračunske seje leta 1922. Bila je sobota, ura je že odbila osem zvečer, ko je prišlo po programu dela na vrsto ministrstvo za pošto. Minister Žarko Miladinović se je po besedah skupščinskega predsednika Ivana Ribarja resno pripravljaj na svoj ekspoze. Predvidoma naj bi govoril dve uri. Toda poslanci so bili od predhodnih postavk proračuna izdelani, utrujeni, imeli so vsega dovolj. V soboto zvečer so predvsem želeli domov. Toda točke ni bilo več mogoče prestaviti, s proračunom se je namreč mudilo. K besedi se je zato javil hrvaški opozicijski poslanec Stjepan Barić, sicer tesen sodelavec poslancev slovenske SLS. V imenu opozicije je ugotovil, kako so pošte, telefoni in telegrafi v takšnem »totalnem neredu«, da je bolje o tem molčati, saj bi sicer morali o tem razpravljati več tednov. V znak protesta proti takemu stanju, ki ga podpira minister, so izjavili, da zapuščajo sejo. Ošvrknili so ministra in udobno odšli domov ...

V sejni dvorani so ostali le poslanci vladne večine. Spogledali so se, se zavistno ozrli proti klopem opozicije in na mah planili na ministra. »Nikar ne govori, če ni poslancev opozicije,« so mu zaklicali, in minister, »sav u nepravici«, se ni upal prijaviti k besedi. Razpravljaj tudi ni nihče od preostalih poslancev. Pretres je bil tako končan, na vrsti je bilo le še glasovanje. Poslancev vladne večine je bilo dovolj in proračun ministrstva za pošto je bil izglasovan.²² Ribar je lahko sejo zaključil in vsi so lahko odšli domov. Naslednji dan je bila nedelja.

Skupščinska razprava – in znotraj nje zlasti proračunska debata – je razgaljala jugoslovansko družbo in njene probleme, opozarjala na zmote in prikazovala nemoč soočenja s težavami. Razprava je tako nedvomno imela svoj smisel, saj je artikulirala pulz »naroda«. Toda govorniki so po drugi strani velikokrat prestopili meje spodobnega in bili žaljivi, destruktivni ter celo nasilni. Nezmožnost doseganja temeljnega političnega konsenza se ni kazala v gentlemanskem zbijanju parlamentarnih šal, značilnih za westminstrske hodnike, marveč v nestrpnem obrekovanju in v odkritih grožnjah. Ključni problem jugoslovanskega parlamentarizma ni bila razprava v celoti, prav tako ne trenutki »kravala« in vpitja, problematičen je bil *način*, ko je do njih prihajalo. Parlamentarni trušč je bil od vsega začetka obarvan z žaljivimi in osebnimi toni.

Neparlamentarni izrazi, nemir in prekinitve sej

Leta 1924 je mladi asistent na beograjski univerzi Ilija A. Pržić sestavil izjemni priročnik z dolgočasnim in nepretencioznim naslovom: Poslovník Narodne skup-

---

²¹ Todor Stojkov: Vlada Milana Stojadinovića (1935–1937). Beograd 1985 (dalje Stojkov, Vlada Milana Stojadinovića), str. 57–58.

²² Ribar, Politički zapisi, str. 50.

štine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca sa objašnjenjima iz parlamentarne prakse i zakonskim odredbama.²³ Tedaj sveži doktorand Pržić, kasnejši ugledni profesor mednarodnega prava, ki je svojo življenjsko pot končal pod streli na Banjici v prvih dneh po osvoboditvi Beograda leta 1944, je v knjigi na 264 straneh zbral primere praktične uporabe prav vseh členov poslovnika. Delo je tako po eni strani temeljit vir za proučevanje parlamentarne pravne zgodovine, po drugi pa ilustrativen prikaz številnih proceduralnih situacij, ki so se zgodile v parlamentu. Pržić je v maniri najboljšega avstrijskega uradnika nizal in nizal primere, dogodke, izjave ... od birokratsko dolgoveznih do zanimivih, od običajnih do nevsakdanjih, od redkih do pogostih. Včasih je pri kakem členu dopisal le literaturo, saj ob njem ni bilo nobenega omembe vrednega dogodka (denimo ob § 115, ki je govoril o tem, da izda predsednik skupščine vsakemu članu posebno legitimacijo), včasih pa je z navedbami strani iz stenografskih beležk polnil vrstice in cele odstavke. Členi, ob katerih je mrgolelo največje število najrazličnejših primerov, so sodili v zgovorno poslovniško poglavje Disciplinske kazni (poslanecv).²⁴

Intervencije predsedujočega skupščine, pozivi k miru, opomini poslancev, odvzemi besede, izključitve s sej in prekinitve sej so bili tisti dogodki, ki so s svojo pogostostjo zaznamovali delo parlamenta. Že groba poslovniška statistika tako opozarja na značilnost parlamentarne razprave v Kraljevini SHS v njenih prvih letih. Govori so bili ob vsej resnosti, polemičnosti, argumentaciji ... prevečkrat nespoštljivi, odzivi nanje pa ravno tako. Politična strast, nujna sestavina vsake dobre politike, je prerasla meje dostojnega, meje »dostojanstva skupščine«. V parlamentu je bilo vse prevečkrat slišati »neparlamentarne izraze«; besede, ki so bile bodisi žaljive bodisi na sploh neprimerne (oz. jih je za take razglasil predsedujoči skupščine).

Pržić je svojemu Poslovníku priložil kratek slovar neparlamentarnih izrazov, ki je v prvih nekaj letih jugoslovanskega parlamentarizma dosegel zavidljivo številko 74, pri čemer so bili nekateri bolj priljubljeni in uporabljeni večkrat. Poslanci so se obkladali z besedami: »Ti si bitanga«, »bezobrazan«, »bumbar«, »vucibatino«, »izdajica«, »nevaljao čovek«, »nitkov«, »hulja«, »fukaro«. Včasih so žaljivko zavili v vnaprejšnje opravičilo: »Ti si jedna skupštinska, izvini na izrazu, budala.« Skupščina je bila razglašena za »vavilonsko kulo«, država za »žandarmsko zemljo«. Zelo priljubljene so bile izpeljanke besede laž: »lažete«, »lažov«, »lažljivo«, »lažno« in izraz »lopov« oz. »lopužo«. Katoliškim poslancem so nasprotniki radi rekli »klerikalci«, katoliškemu duhovniku pa »pop«. Nekatere izjave so bile odkrito grozeče, kakor »creva ću ti prosuti«, »kučko jedna matora«, nekatere šaljivo-žaljive, kakor »Čovek kome fali jedna daska ne treba da govori!« in »Vi ste jedan od najgorih i najlenjih članova u parlamentu!«, nekatere pa že groteskne, kakor izjava nekega poslanca, ki jo je zabrusil kolegu: »Bio si kuvar!«. To je bilo točno, vendar je v parlamentarni debati neparlamentarno omenjati zasebno življenje poslancev.²⁵

²³ Pržić, Poslovník sa objašnjenjima.

²⁴ Prav tam, § 96–105.

²⁵ Pržić, Poslovník sa objašnjenjima, str. 247–255.

Vsakič ko je poslanec izrekel neparlamentarni izraz, je sledila burna reakcija nanj. Skorajda ni bilo seje, na kateri ne bi predsednik zvonil s svojim zvončkom in vpil »Molim mir«, iz poslanskih klopi pa bi se razlegal neznanski trušč. Neutrudni in natančni skupščinski stenografi, budni zapisovalci vseh izrečenih besed, so vse besedne vpade in glasove iz ozadja neumorno zapisovali, vse dokler so še kaj razločno slišali. Potem so po navadi napisali »žagor« ali »graja«, včasih »buka«, neredko »velika graja i larma«. Takrat se ni razumelo ničesar več, vsi so vpili drug čez drugega in predsedujoči je moral prekiniti sejo, navadno za deset minut.²⁶ To je bilo dovolj, da so se strasti umirile in poslanci so lahko nadaljevali z delom ... vse do naslednje prekinitve. Nemira včasih sploh ni (neposredno) podžgal govornik, kar bi bilo logično pričakovati v parlamentu, ampak je izbruhnil spontano v zadnjih skupščinskih klopeh. Julija 1922 je tako med govorom poslanca Stevana Mihaldića nenadoma izbruhnil nerazumljiv »žagor«, čigar netilo je bil duel med poslancema Simo Ševićem in Mihajlom Vidakovićem v ozadju sejne dvorane. »Vi lažete, vi ste nevaljao čovek!«, je vpil Šević, Vidaković je pristopil k njemu, kolegi so sekundirali in predsednik Ribar je moral pred zmedenim govornikom prekiniti sejo.²⁷

Po letu 1925 je bilo delo skupščine povsem paralizirano, razprave pa so postajale še bolj vroče. Poslanci opozicije so bili frustrirani, saj pravzaprav sploh niso več sodelovali v političnem življenju države. Zaradi negotovega in nenavadnega odnosa znotraj strank vladajoče koalicije so se vladne krize reševale izven parlamenta, poslanci so bili o dogajanju zgolj obveščeni. Parlament se je vse bolj odkrito pogrezal, na političnem nebu pa je vse jasneje svetila zvezda monarha, kralja Aleksandra Karađorđevića.²⁸ Dogajanje po volitvah leta 1927 je takšen vtis le še izostrilo. Razprava v skupščini je bila vse bolj videti kakor žolčni izliv in je zlahka prerasla v nasilje. Ekscesi so se množili, meje političnega boja so se podirale. Možno je postajalo prav vse ...

* * *

V petek, 25. februarja 1927, je z naslovnih vseh jugoslovanskih listov udarjala le ena beseda: škandal. Naj je šlo za liberalno Jutro, katoliškega Slovenca ali prestižno beograjsko Politiko, takrat so si bila vsa uredništva enotna, ne glede na siceršnja politična, nazorska, nacionalna in vsakršna druga razhajanja.²⁹ Prejšnji dan se je zgodil škandal, kakršnega južnoslovanski svet ne pomni; škandal, katerega prizorišče je bil sam parlament. Da se je resnično zgodilo nekaj izjemnega, so ugotavljali tudi tuji korespondenti, ne le domače skupščine vajeni jugoslovanski reporterji. Isti dan, 25. februarja, je namreč zgodbo na naslovnici objavila tudi ugledna dunajska Neue Freie

²⁶ Npr.: SBNSKSHS, 90. redovna sednica, 6. 7. 1922, str. 261–262.

²⁷ SBNSKSHS, 91. redovna sednica, 7. 6. 1922, str. 286.

²⁸ Gligorijević, Parlament i političke stranke, str. 225–230.

²⁹ Jutro, 25. 2. 1927, Nečuven škandal v Narodni skupščini; 26. 2. 1927, Gol človek v Narodni skupščini; Slovenec, 25. 2. 1927, Žalosten dogodek; 26. 2. 1927, Vpijoča dejstva; Slovenski gospodar, 3. 3. 1927; Politika, 25. 2. 1927, Skandal u Narodnoj skupštini.

Presse. »Eine beispiellose Szene in der jugoslawischen Skupschtina,« so udarno zapisali v mastni gotici in poudarili: »Denn alle Beispiele solcher Entblössungen aus dem Altertum, sie waren doch nur Episoden, nicht zu vergleichen mit dem Schauspiel, das gestern in der Skupschtina geboten wurde.«³⁰

Le kaj je torej moglo biti tako »škandalozno«, da je pritegnilo tolikšno pozornost? Dotlej je namreč bila beograjska skupščina že prizorišče najrazličnejših izpadov, vulgarnosti, iskrivo primitivnih besednih duelov, dretja, »galame« in osebnih žalitev. Milan Stojadinović, kasnejši premier, je v svojih spominih (sicer netočno in tendenciozno) zapisal: »Atmosfera u Narodnoj skupštini bila je već duže vremena jako zategnuta. Odnosi između Vlade i opozicije, koju su predvodili dva do krajnosti impulzivna i bezobzirna šefa kao što su bili Radić i Pribičević, bili su ne može biti gori. Sve loše navike austrijskog i mađarskog Parlamenta bile su uvedene i u beogradsku Skupštinu. Mi Srbi, sa našom starom Narodnom skupštinom, nismo bili navikli na takve scene kao što su lupanje poklopcima od poslaničkih klupa dok se ne razbiju, vika i galama da bi se sprečio govor nekog poslanika, lične uvrede najgore vrste i tome slično.«³¹ A omenjeni pojavi so tudi po Stojadinovičevem mnenju ostali v sence dogodka, ki je bil unisono razglašen za škandal in ki je glede na okoliščine zares brutalno podiral uveljavljene norme tistega časa.³² Moralni okvir, kolikor ga je v politiki in družbi še bilo, je bil prizadet. V parlamentu se je takrat pojavil nag človek; razkazalo se je golo telo.

Podrobna časnikarska poročila so dejansko enoznačna, v detajlih, poudarkih in pretiravanjih se nekoliko razlikujejo, a temeljnega okvira zgodbe ne najedajo. Geneza škandala je bila povsem spontana. Tistega dne je v skupščini tekla razprava o interpelaciji na notranjega ministra Božo Maksimovića, imenovanega Kundak (puškino kopito). Številni pričevalci o srečanjih z njegovo policijo so zapisali, da vzdeyka ni nosil zama. Policijsko nasilje je bilo tudi eno osrednjih torišč interpelacije. Zanimanje je bilo veliko, poslanske klopi so bile gosto zasedene, ravno tako galerije in diplomatska loža. Lepo odetih dam ni manjkalo (o njihovih reakcijah na dogodek so kasneje zaokrožile številne pikantne, a po večini izmišljene podrobnosti).

Vzdušje je bilo že od vsega začetka nervozno. Medklice in provokacije je bilo slišati ves čas branja interpelacije, izbruhnil je tudi manjši »kraval«. Ko je za govornico stopil minister Maksimović in predstavil svoj odgovor, pa se je trušč preselil na skupščinske hodnike. Odmeval je glasen prepir in naenkrat dogajanje v naelektreni dvorani ni bilo več zanimivo. Vsi so se ozrli proti vratom, ki so se naglo odprla. V ozkem prostoru so zagledali drenjajoče se poslance Davidovićeve stranke, med

³⁰ Neue Freie Presse, 25. 2. 1927, Eine beispiellose Szene in der jugoslawischen Skupschtina.

³¹ Milan M. Stojadinović: Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata. Rijeka 1970 (dalje Stojadinović, Ni rat ni pakt), str. 252.

³² Prav odstopanje od konsenzualnega vrednotnega sistema je ključna lastnost škandalov. – O teoriji škandala: Bodo Hombach: Zur definition des Skandals. V: Skandal-Politik! Politik-Skandal! Wie politische Skandale entstehen, wie sie ablaufen und was sie bewirken. Bonn 2013, str. 11–17; Frank Bösch: Wie entstehen Skandale? Historische Perspektiven. V: Gegenworte, 29, Frühjahr 2013, str. 12–19.

njimi dva bivša ministra Žiko Rafajlovića in Rista Jojića, kako so vpili »Sramno!«, »Užas!« in »Dole vlada!«. Na rokah so nosili povsem potolčenega in krvavečega človeka. Predsedujoči Marko Trifković je nekje v daljnem in odsotnem ozadju zvonil, vpil »Mir, gospodo! Ovo je skupština«, a ga ni nihče slišal. Vsi so odprtih ust gledali neponovljiv prizor, ki se je odvil v nekaj trenutkih. Sredi skupščinske dvorane se je znašel zmeden človek upognjene glave v potrغانih oblačilih. Opozicijski poslanci, ki so ga prinesli, so ga vsem na očeh slekli, vzdignili v zrak ter odnesli proti vladnim klopem. Slika krvavečega telesa se je mešala s histeričnimi kriki z galerij in utapljala v splošnem dretju. Tu in tam se je zaslišalo opozicijo: »Ovo je vaše delo! Evo vam dokaza za optužbu!«.

Pretepeni mož je bil Jovan Ristić, beograjski občinski uslužbenec, nehoteni in naključni »junak« škandala. Prejšnjega dne je v neki kavarni politiziral s prijateljem in po naključju naletel na zloglasnega komisarja topčiderske policije Sokolovića. Po manjšem verbalnem duelu ga je Sokolović odpeljal in z njim »obračunal«. Zjutraj so za dogodek izvedeli Davidovićeви poslanci in ga uspeli izvleči iz zapora. Takoj se jim je porodila neokusna misel, da so našli »corpus delicti« za svojo interpelacijo; pretepeni Ristić, ki je bojda krvavel iz nosa in oči, je postal »živa ilustracija« obtožb.

Celo najmilejši komentatorji so zapisali, da »dogodek presega formalne meje parlamentarne dopustnosti in ne dviga dekoruma narodnega predstavnštva«, a hkrati svareče zatrdili, da pod tedaj aktualno vlado vendar teče kri. Liberalni list Jutro je privoščljivo pisal, kako so se na divji seji ministri fizično bali »in se je bojazen brala že z njihovih obrazov. Smrtno bled je bil ministrski predsednik Uzunović.«³³ Politična situacija je bila resnično »do skrajnosti poostrena«. Zaključila se je s strelji in žrtvami, ki so padle po skupščinskem parketu. Parlamentarizma je bilo kmalu konec, kralj Aleksander je razglasil osebno diktaturo, a jo je kmalu omilil z novo ustavo in psevdoparlamentarno ureditvijo.

Razprava v tridesetih letih 20. stoletja

Klopi nove »postdiktatorske« skupščine, ki je bila tudi simbolično nameščena v drugi zgradbi, so v prvi polovici tridesetih let greli skrbno izbrani pristaši kraljevega režima. Pa so zato kaj bolj spoštovali nove poslovniške odredbe o redu in disciplini na sejah? V začetku incidentov skorajda ni bilo, skupščina je v glavnem unisono vzklikala kralju Aleksandru, pozdravljala »jugoslovansko edinstvo« in vznesene govornike bodrila z vzkliki »Živeo!«. Neredko je bilo slišati »dolgotrajno odobravanje in frenetično ploskanje«.³⁴ Le včasih, ko je kateri od bolj kritičnih poslancev opozoril na kakšen prestopok ali nepravilnost, je bilo slišati medklince in tudi »medsebojna žolčna pojasnjevanja«.³⁵ Med temi poslanci je posebej izstopal Alojzij Pavlič, kontroverzni in pogosto nerazumljeni ekscentrik. Oktobra 1932 je brez dlake na jeziku obtožil

---

³³ Jutro, 25. 2. 1927, Nečuven škandal v Narodni skupščini.

³⁴ SBNSKJ, 11. redovna sednica, 25. 1. 1932, str. 23.

³⁵ SBNSKJ, 15. redovna sednica, 29. 2. 1932, str. 158.

prosvetnega ministra Kojića, da vodi škodljivo politiko in zahteval njegov odstop,³⁶ mesec kasneje pa je napadel še ministra Alberta Kramerja. Četudi je bil v svojih tezah precej (a ne povsem!) osamljen, je zmerom povzročil odziv nemirnih poslancev vladne večine. Ti so kljub številčni premoči reagirali podobno kakor poslanci leta 1928.

Novembra 1932 je Pavlič začel svoj govor zelo populistično: »Ministre bez portfelja nema ni jedna vlada na kugli zemaljskoj osim naše, siromašne Kraljevine Jugoslavije. Zato tražim od ministara bez portfelja, apelujući na njihovo patriotsko osećanje, da podnese ostavke na ministarstvo bez portfelja, a da se taj novac troši za gladne i nezaposlene.« Bil je čas velike gospodarske krize. Nato je posebej izpostavil svojega rojaka, ministra brez resorja Alberta Kramerja: »Naročito ministar g. Kramer, sa svojim netaktičnim radom kod reduciranja i premeštanja profesora i državnih činovnika i opštinskih uprava, naročito je on time uspeo da postane najneomiljenija ličnost u čitavoj Dravskoj banovini.« Kramerja tedaj v dvorani ni bilo in to je sprožilo prva negotovanja, medklice in proteste. Predsednik skupščine Kosta Kumanudi je prvič opomnil govornika. Pavlič je nadaljeval: »Inteligencija, radnici i seljaci ne vole dr. Kramera« in takoj sprožil novi val protestov. Z vsako njegovo besedo se je »graja« stopnjevala, Kumanudi je opozarjal, spet se je zaslišalo »lupanje po klupama«. »Kramerjeva« poslanca Ivan Urek in Rasto Pustoslemšek sta zavpila »To je lopovština!«, zvrstili so se medsebojni besedni dvoboji in Kumanudi je moral sejo prekiniti.³⁷ Kakor nekoč ...

Zgodba se je nadaljevala še naslednji dan, ko so želeli Kramerjevi pristaši »sanirati« škodo in so skupščini predložili izjavo, v kateri so »polni ogorčenja« obsodili »strahopeten« napad Alojzija Pavliča. Besedilo je to pot razvnelo maloštevilne kritike režima in znova je izbruhnila »velika graja«. Predsedujoči, podpredsednik skupščine Kosta Popović, je moral prekiniti sejo ... Dve prekinitvi v dveh dneh. »Gospodo narodni poslanici,« je po prekinitvi roteče začel Popović, »molim vas da čuvate dostojanstvo Narodne skupštine i da se uzdržavate sličnih incidenata u ovome Domu, jer ovakvi ispadi unižavaju ugled same Skupštine i svih nas.«³⁸ S podobnimi besedami je leta 1922 kolege poslance nagovarjal tudi tedanji skupščinski predsednik Ivan Ribar ...

Poslanec Pavlič je v svojem prepoznavnem slogu razpravljal tudi v nadaljevanju mandata. Pozival je, opozarjal, govoril o stvareh, ki niso imele zveze z dnevnim redom. Kolegom je vse bolj načenjal živce. Novembra 1933 so ga med govorom z medklici in protesti prekinili celo »njegovi« opozicijski poslanci. Ko so jim zaradi Pavličevih besed pritegnili še poslanci večine, je v dvorani znova zadišalo po dvajsetih letih. Stenografi so zabeležili: »Lupa u klupe, protesti i povici: dosta s time, dosta!« Pavliča je takrat skupščina na predlog podpredsednika Karla Kovačevića kaznovala z izključitvijo s petih sej.³⁹

Tisto leto, 1933, bi sicer bilo v zgodovini skupščinskih nemirov povsem povpreč-

³⁶ SBNSKJ, 56. redovna sednica, 19. 10. 1932, str. 105–106.

³⁷ SBNSKJ, 9. redovna sednica, 17. 11. 1932, str. 108–109.

³⁸ SBNSKJ, 10. redovna sednica, 18. 1. 1932, str. 119–120.

³⁹ SBNSKJ, 5. redovna sednica, 15. 11. 1933, str. 74.

no, podobno prejšnjemu in naslednjemu, če ga ne bi zaznamovalo drobno zimsko razburjenje, ki nikakor ni bilo tipično za pregrete situacije v skupščini. To, kar se je zgodilo 16. februarja, je bilo prej videti veselo in posmehljivo. Nemir je zanetilo kontroveržno poročilo odbora za proučitev novega zakona o občinah. Dolg dokument je temeljito seciral povsem na novo zamišljeno vlogo in pomen občine; sestavo občinskih odborov, pristojnosti, pogoje za ustanovitev, komasacijo ... in volilno pravico. Po predlogu zakona so smeli na občinskih volitvah voliti vsi prebivalci, ki so bili vpisani v volilni imenik, je dejal poročevalec odbora Miloslav Stojadinović ... rutinski stavek, a s pomenljivim nadaljevanjem. Stojadinović je še dodal: »Gospodo, u odboru se ocrtavalo raspoloženje, da se i ženama da pravo glasa.« Takoj se je zaslišalo »Dabogme!« in sprožila se je plejada medklicev, komentarjev ... Predsedujoči je moral poslance opozoriti, naj ne motijo govornika. Stojadinović je nato idejo mirno in zavzeto pojasnil: »Ja znam, da diskusije ove vrste izazivaju i raspoloženja i neraspoloženja. To je u samoj prirodi stvari. Tako je bilo i na strani, dokle se nije došlo do ostvarenja prava glasa za žene.« Kolege je spomnil, da bi bila ženska volilna pravica skladna z ustavo, saj je oktroirana ustava določala, da se bo ženska volilna pravica regulirala s posebnim zakonom, prav tako je poudaril, da temu v prid govorijo mnogi »kulturni in nacionalni« razlogi. Spregovoril je o enakopravnosti, omenjal kompromisne rešitve (volilno pravico bi dobilo omejeno število žensk, ki opravljajo samostojen poklic), a ves čas poslušal le besedne vpade in grajo. Poslanec Dragović je vmes vzkliknil: »Žene imaju više kuraži nego ljudi!« in v skupščinski dvorani je zadonel prisrčen smeh.⁴⁰ Večina je tovrstna razmišljanja gladko zavrnila. Zdi se, da vprašanje ženske volilne pravice ni bilo percipirano kot nekaj politično relevantnega, kakor nekaj pomembnega, sporočilnega, kakor nekaj, kar bi spreminjalo ali moderniziralo politično krajino. Ob vseh težavah v državi to niti ni nerazumljivo. Ko so leta 1906 z veliko volilno reformo na Finskem (še okviru carske Rusije) prvi uvedli žensko volilno pravico, tega prav tako niso storili izključno zaradi globoke zavesti o ženski enakopravnosti, marveč jih je vodila predvsem želja sporočiti, da vendarle niso tako zelo zaostala gozdna provinca.

Obdobje relativno mirnih skupščinskih sej v prvi Jugoslaviji ni trajalo dolgo. Zaključilo se je sredi tridesetih let, potem ko so pod patronatom kneza Pavla Karađorđevića oblikovali vlado Milan Stojadinović, Anton Korošec in Mehmed Spaho. Omenjena trojica, zlasti predsednik vlade Milan Stojadinović, je v skupščini naletela na »unakrsnu vatru«, ki so jo sprožali goreči privrženci prejšnjega režima, sledilci politike generala Petra Živkovića. Ti so sicer bili v manjšini, a so prav zato pogosto uprizarjali divjo obstrukcijo, zelo podobno nekdanji atmosferi v dunajskem državnem zboru. Sedeli so na levi strani skupščinske dvorane in se zato imenovali levica.⁴¹ Znova so se razpletali proceduralni zapleti, skupščina je obtičala v vsesplošnem trušču in razbijanju, prekinitve sej so postale stalnica. 18. februarja 1936 je skupščinski stenograf v oklepajih zapisal: »Ogorčeni i žučni protesti na levici. – Poslanici sa levice

⁴⁰ SBNSKJ, 26. redovna sednica, 16. 2. 1933, str. 103–120.

⁴¹ Stojkov, Vlada Milana Stojadinovića, str. 125–134.

i desnice u uzbudenosti ustaju sa svojih mesta, prilaze jedni drugima i vrlo žučno objašnjavaju se među sobom. – Velika larma i međusobna svađa između pojedinih poslanika sa levice i desnice.«⁴²

Atmosfera se ni več kaj veliko razlikovala od tiste leta 1928. Povsod kaos in neznosno vpitje ... Eno od skupščinskih sej je Jovan Gašić, šef Stojadinovićevega kabineta, videl tako: »U jedan čas nastavlja se sednica. Na levisi graja i traži se poime-nično glasanje. Sekretar Mulalić pokušava u graji da govori, ali ne uspeva i izjavljuje sa govornice da podnosi ostavku. Posle toga napušta svoje mesto i gubi se u hodni-cima Skupštine. Graja se sa strane levice sve više pojačava, dok desnica sedi mirno i posmatra šta ovi rade (mirnost desnice je treba vzeti z rezervo, saj je avtor poročila vladni človek, op. J. G.). U larmi i lupanju po klupama ističu se naročito Drag. Milovanović, Vukanović (Srpko), Tasa Dinić, Barićević, Dragiša Stojadinović, (koji na momente vrši snimanje malim filmskim aparatom), Vas. Trbić, Jov. Nenadović, Kabalin (Nikola). Graja traje ¼ časa, rad je nemoguć i predsednik Ćirić u 1 i 20 čas. zaključuje sednicu i zakazuje je sutra u 10. čas. – Posle prekida sednice Drag. Milovanović usred sale demonstrira i spaljuje jedan primerak lista 'Vreme' (to je bil poluradni vladni tednik, op. J. G.)...«⁴³ Filmski posnetki Dragiše Stojadinovića bi prav gotovo bili izjemen vir za proučevanje ozračja v parlamentu; njihov morebitni obstoj vznemirja raziskovalca, čeprav najbrž niso preživeli burnega srbskega 20. stoletja. Poročilo Jovana Gašića je najverjetneje iz februarja 1936. Manj kot mesec dni zatem so v parlamentu znova počili revolverski streli.

Zaključek

Če je smisel demokratične skupščine in parlamentarnega dela povsem svobodno iskrenje mnenj, spopad argumentov in konceptov predstavnikov ljudstva (ljudskih volj), potem je posledično zmerom možno, da se argumentirana skupščinska debata prelevi v »kraval ali mlatenje prazne slame«. Prav zato so disciplinske norme s kaznimi vred, ki jih je skupščina v težnji po ohranjanju lastnega ugleda in zagotavljanju učinkovitega dela predpisala sama sebi, bile v prvi Jugoslaviji še kako potrebne. Vzrokov za (ne)red in (ne)disciplino v skupščini torej ne gre iskati v disciplinskih določbah poslovnika, saj so bile sodobno zapisane, primerljive z ureditvijo v zahodnih demokracijah⁴⁴, in ne nazadnje – včasih tudi učinkovite. Razlogi za viharo skupščinsko ozračje prejkoslej temeljijo v obliki politične kulture, kar pa je seveda bilo v prvi vrsti pogojeno z različno kulturno-zgodovinsko in politično dediščino območij, ki so se spojila v jugoslovansko državo. To je naposled rezultiralo v preveč dobesednem razumevanju demokracije in samosvojem dojemanju demokratičnega procesa.

Ko je češki filozof in državnik T. G. Masaryk v letih pred prvo svetovno vojno raz-

---

⁴² SBNSKJ, 14. redovna sednica, 18. 2. 1936, str. 198.

⁴³ Stojkov, Vlada Milana Stojadinovića, str. 128.

⁴⁴ Maximilian Weigel: Die Lehre von der parlamentarischen Disziplin in rechtsvergleichender Darstellung. Leipzig 1909.

vijal svojo idejo demokracije, je vse misli povzel v znamenit, a zares pogosto napačno razumljen stavek: »Demokracie – toť diskuse.«, torej: Demokracija, to je diskusija. S tem je želel povedati, da demokracija ni zgolj formalna, zaobjeta v splošni in enaki volilni pravici, temveč veliko več. Demokracija je način družbene komunikacije, ki ne velja le v političnem, marveč tudi v vsakodnevem življenju. Toda Masaryk se je seveda hkrati zavedal, da demokracija ni samoumevna in da za svoj obstoj potrebuje dokaj zahteven pogoj – tolerantno družbo.⁴⁵ Če tega ni, kulturnega dialoga pač ni mogoče voditi. Formalna demokracija lahko v takem primeru sproža številne probleme, in trdimo lahko, da jih je povzročala tako v prvem desetletju obstoja prve jugoslovanske države kot tudi kasneje, po njenem razpadu.

Jure Gašparič

PARLIAMENTARY DISCUSSION IN THE FIRST YUGOSLAVIA

S U M M A R Y

Parliamentary discussions were (besides voting) characteristic and indicative of the Yugoslav parliament in the interwar period. At these occasions mutual verbal conflicts and arguments took place, examples were referred to... Precisely for this reason the discussions often held a mirror to the parliament and represent the point where the perception of the problems within the state as well as general democratic standards can be identified. The rules of the discussion were detailed by the rules of procedure. The speakers had to make their statements in sequence (in favour – against – in favour – against)... The duration of the speeches was limited (during the general discussion to a generous hour and a half for the representatives of the parliamentary groups and an hour for the other Members of Parliament; and during the special debate to an hour for the parliamentary group representatives and half an hour for the MPs). The speakers had to make sure to adhere strictly to the points of the agenda as far as the contents of their speeches were concerned. They had to speak without notes. Furthermore, the rules of procedure contained an explicit restriction prohibiting the speakers to discuss anyone's private life.

In view of the contents and spirit, these rules were modern and practical, and certainly completely comparable with the rules of procedure of many other European parliaments. Nevertheless the Assembly was far too often like a »fairground«, quite different from the envisioned parliamentary ideals. Parliamentary discussions – especially the budgetary debates – revealed the Yugoslav society and its problems, brought the attention to errors, and displayed helplessness when it came to facing problems. Thus the discussions undoubtedly had meaning, as they articulated the pulse of the »nation«. However, on the other hand the speakers often became indecent, offensive, destructive, and even violent. The inability to ensure a basic political consensus was not reflected in gentlemanly parliamentary jokes, characteristic of the Westminster halls, but instead manifested itself as intolerant slurs and open threats. Neither discussions as a whole nor the moments of ruckus and yelling represented the main problem of the Yugoslav parliamentarism. What was problematic was the *way* of how these disturbances started – ever since the beginning the parliamentary commotion had been offensive and personal.

---

⁴⁵ Dušan Kováč: Demokracia, politická kultúra a dedičstvo totality v historickom procese. V: Z dejín demokratických a totalitných režimov na Slovensku a v Československu v 20. storočí. Historik Ivan Kamenec 70-ročný. Bratislava 2008, str. 349–350.